

היתר כלאים בציצית ועשה דוחה לא תעשה

א. הגמ' למדה מהיתר כלאים בציצית שעשה דוחה לא תעשה (יבמות ד.):
ותו, לא תעשה גרידא מנלן דדחי? דכתיב: לא תלבש שעטנז, גדילים תעשה לך.
עשה דוחה לא תעשה רק כשאי אפשר לקיים את העשה בלא לעבור על הלאו, וכך
מלמד ריש לקיש (יבמות כ):
דאמר ריש לקיש: כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה, אם אתה יכול לקיים
שניהם מוטב, ואם לאו (שאינ ברירה אחרת) - יבא עשה וידחה את לא תעשה.
האם ההגבלה הזו נאמרה גם בהיתר כלאים בציצית? הלובש בגד צמר יכול לקיים את
המצוה בלא לעבור על האיסור: אם כל ארבעת חוטי הציצית יהיו מצמר¹. האם הוא
מחויב לעשות זאת ולהטיל חוטי צמר בלבד בבגד צמר או שמותר לו להטיל חוטי פשתן
בבגד צמר?

נסה לענות על השאלה לאור דברי הגמ' ביבמות שלומדת מהיתר כלאים
בציצית את דין עדל"ת.

נלך לשתי סוגיות שעולות מהן תשובות שונות לשאלתנו. רב יהודה מלמד שלמרות
שבדרך כלל חוטי הציצית צריכים להיות מאותו סוג שממנו הבגד נתפר, ממין הבגד,
חוטי פשתן וצמר כשרים בכל מין (מנחות לט):
דאמר רחבה אמר רב יהודה: חוטי צמר פוטרין בשל פשתן ושל פשתן פוטרין בשל
צמר, חוטי צמר ופשתים פוטרין בכל מקום ואפילו בשיראין.

התבונן בדברי רב יהודה, 'ושל פשתן פוטרין בשל צמר', ונסה לענות לפיהם על
שאלתנו.

רב יהודה אומר שחוטי 'פשתן פוטרין בשל צמר', כלומר שניתן להטיל חוטי פשתן בבגד צמר. זאת
למרות שהיה ניתן לקיים את המצוה בלא לעבור על האיסור, על ידי הטלת חוטי צמר, ומכאן
שהיתר כלאים בציצית נאמר גם כשיכול לקיים את המצוה בלא לעבור על האיסור!

1. חוטי התכלת בכל מקרה חייבים להיות חוטי צמר.

ב. נמשיך לסוגיה נוספת שממנה עולה אחרת. חכמים אסרו להטיל את התכלת שעשויה כאמור מצמר בלבד בבגדי פשתן², והגמ' דנה בטעם הגזרה. אחד הטעמים שהגמ' הציעה הוא החשש שאנשים יטילו בבגד הפשתן תכלת מזויפת, 'קלא אילן', שתהיה בעצם חוט לבן מצמר בבגד פשתן (מנחות מ:):

גזירה משום קלא אילן.

מקשה הגמ': מה בכך, אז יטילו בפשתן חוט צמר לבן, הרי עשה דוחה לא תעשה?

ולא יהא אלא לבן!

היא עונה שהעשה דוחה את הלאו רק כשאין ברירה אחרת, ורק בתכלת אין ברירה אחרת, וממילא צריך לחשוש לתכלת מזויפת שנחשבת כחוטי לבן (שם):

כיון דאפשר (להטיל את חוטי הלבן) **במינן** (בפשתן) **לא** (העשה אינו נדחה) **כדריש לקיש**, דאמר ריש לקיש: כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה, אם אתה יכול לקיים את שניהם - מוטב, ואם לאו - יבוא עשה וידחה את לא תעשה.

לכן צריך לחשוש שמא התכלת תהיה מזויפת, ויטיל חוט לבן מצמר בבגד פשתן. בהמשך, הגמ' אמנם מקשה על ההסבר הזה (שם):

וליבדקוה! (מה החשש לזיוף, הרי אפשר היה לחייב בדיקה ולמנוע שימוש בקלא אילן).

ולמסקנה, היא מסבירה בדרך אחרת את הגזרה (שם):

רב זירא אמר: גזירה נמי משום כסות לילה (שאינה חייבת בציצית).

חכמים אסרו על הטלת תכלת בבגדי פשתן בשל החשש להטלת תכלת גם בבגדים שפטורים מציצית, כמו כסות לילה. אולם, הגמ' לא חזרה בה מהיסוד שעלה בסוגיה: שהעשה מתיר את האיסור רק כשאין אפשרות אחרת, בחוטי תכלת מצמר בבגד פשתן בלבד. דברים אלו סותרים את דברי רב יהודה לפיהם 'של פשתן פוטרין בשל צמר', ומה אפוא היחס בין הסוגיות?

ג. רבותינו הראשונים צעדו במספר דרכים. **הרשב"א** סבור שההיתר נאמר רק כשאין אפשרות אחרת, והוא העמיד את דברי רבי יהודה במקרה שכזה (יבמות ד:):

וחוטי צמר פוטרין בשל פשתן ואפילו לבן ושל פשתן פוטרין בשל צמר. ודוקא לבן של צמר בשל פשתים ושל פשתים בשל צמר בדלית ליה ממיניה ואי אפשר לקיים מצות ציצית בלא דחיית ל"ת, אבל היכא דאיכא ממין הכנף (אם יש לו חוטים אחרים) אין מטילין לו אלא מינו, וכדר"ל דאמר כ"מ שאתה מוצא עשה ול"ת אם אתה יכול לקיים את שניהם מוטב ואם לאו יבא עשה וידחה ל"ת.

2. וי"א שגם הטלת חוטי לבן נאסרה.

 מהי תשובת הרשב"א?

רב יהודה מודה שההיתר נאמר רק כשאין אפשרות אחרת, והוא התיר להטיל את חוטי הפשתן בבגד הצמר רק כשאין לו חוטי צמר כך שהוא אינו יכול לקיים את המצוה בלא לעבור על האיסור. דברים אלו קשים לכאורה: קשה לומר שדברי רב יהודה שנאמרו בפשטות, 'חוטי צמר פוטרין בשל פשתן ושל פשתן פוטרין בשל צמר', נאמרו רק במקרה מיוחד שבו אין לאדם חוטי צמר³.

ד. גם הרמב"ם פוסק שההיתר נאמר רק כשאין אפשרות אחרת, וממילא בחוטי תכלת מצמר בפשתן בלבד (ציצית ג, 1):

ומה הוא לעשות חוטי צמר בכסות של פשתן או חוטי פשתן בכסות של צמר, אף על פי שהוא לבן לבדו בלא תכלת, בדין הוא שיהא מותר שהשעטנז מותר לענין ציצית, שהרי התכלת צמר הוא ומטילין אותה לפשתן, ומפני מה אין עושין כן, מפני שאפשר לעשות הלבן שלה ממינה, וכל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה אם יכול אתה לקיים את שתיהן הרי מוטב, ואם לאו יבא עשה וידחה את לא תעשה, וכאן אפשר לקיים את שתיהן.

כיצד יסביר הרמב"ם את דברי רב יהודה שחוטי פשתן פוטרים בבגדי צמר? **הכסף משנה** מסביר שלדעתו יש מחלוקת בין הסוגיות (שם):
 וא"כ לא קיימא לן כשמואל דאמר חוטי צמר פוטרין בשל פשתן... אלא כדר"ל דאמר כ"מ שאתה מוצא עשה ול"ת.

 מהי תשובתו של הכסף משנה? חשוב: מהי המחלוקת בין שמואל לריש לקיש?

לדבריו, ריש לקיש ורב יהודה נחלקו. יתכן שהם נחלקו בהיקף דין עדל"ת: ריש לקיש מצמצם אותו למצב שבו ההתנגשות הכרחית, ולכן הוא אוסר להטיל חוטי פשתן בבגד צמר - הרי יכול להטיל חוטי צמר. רב יהודה, לעומתו, סבור שעשה דוחה לא תעשה גם כשהתנגשות אינה הכרחית, ולכן הוא מתיר להטיל חוטי פשתן בבגד צמר.

ה. הרשב"א והרמב"ם שמים אפוא במוקד את הגמ' שמתירה כלאים בציצית רק כשאין אפשרות אחרת. **התוספות** במנחות בתשובתם השנייה חולקים על כך ומאמצים את דברי רב יהודה, 'ושל פשתן פוטרין בשל צמר', ודוחים את הסוגיה השנייה (מנחות מ):

3. עיין בב"י אור"ח סימן י"א שמקשה קושיה נוספת על דברי הרשב"א וחולק עליו בגדרי 'יכול לקיים את שניהם'. לדעתו עשה דוחה לא תעשה רק כשאף אדם אינו יכול לקיים את שניהם, ואין די בכך שאדם מסוים לא יוכל לקיים את שניהם, במקרה מיוחד בו אין לו חוטי צמר.

דכלאים ממש הותר אצל ציצית ולא משום דחיה... אי נמי מסקנא לא קיימא הכי.

הסבר את תשובת התוספות.

דברי הגמ', גזירה משום קלא אילן' ואז יטיל חוטי לבן מצמר⁴, הרי נדחו. הם נדחו אמנם מסיבה אחרת, 'ולבדקה', שיבדקו שלא צובע בקלא אילן, אך הם עדיין נדחו, ולכן אין ללמוד מהם להלכה. התוספות סבורים אפוא שהיתר כלאים בציצית אינו מוגבל בהלכות המגבילות את הלכת עדל"ת, והוא נאמר לדעתם גם כשיכול לקיים את המצוה בלא לעבור על האיסור, 'של צמר פוטרין בשל פשתן ושל פשתן פוטרין בשל צמר'!

ו. נלך למקום נוסף שבו עולה מדברי התוספות הבנה דומה (מנחות מא.):
 ואור"ת דהכא נמי אשמעינן דאפילו בלילה אין בה משום כלאים אף על גב דלאו זמן ציצית היא, דלגמרי התיר הכתוב כלאים של ציצית, והא דגזרינן לעיל (על לבישת תכלת בבגד פשתן) משום כסות לילה, היינו כסות שאינו מיוחד רק ללילה (בגד שמייוחד רק ללילה, כך שהוא כלל אינו חייב בציצית ואינו נחשב כציצית)⁵... וכן לנשים... דהא כתיב (דברים כב) לא תלבש שעטנז גדילים תעשה לך לומר שבמקום גדילים תלבש שעטנז משמע דכל לבישה שרא רחמנא... לכך נראה דכלאים בציצית שרי (מדאורייתא) בין ביום בין בלילה בין לאשה.

מה מחדשים התוספות? מהי סברתם?

היתר כלאים בציצית נאמר לדעתם אפילו בלילה, למרות שהלילה הוא לא זמן המצוה. הוא נאמר אפילו לנשים, למרות שהן אינן מקיימות מצוה. הגמ' חששה שיבוא להטיל ציצית בכסות שאינו מיוחד רק ללילה, כסות שכלל אינה חייבת בציצית ואינה נחשבת כציצית.
 התוספות הולכים בכך לשיטתם שהיתר כלאים בציצית רחב יותר, שהרי עשה דוחה לא תעשה רק כשמקיים את המצוה, ולא בזמן או באיש שאינם מקיימים את המצוה. ואכן הרמב"ם חולק על דברי התוספות (ציצית ג, ז):
 כסות של פשתן אין מטילין בה תכלת אלא עושין הלבן בלבד של חוטי פשתן, לא מפני שהציצית נדחית מפני השעטנז אלא גזירה מדבריהם שמא יתכסה בה בלילה

4. שהרי התכלת המזויפת נחשבת כלבן ואסור להטיל חוטי לבן מצמר בפשתן, שהרי יש אפשרות אחרת והאיסור אינו הכרחי.

5. וממילא היתר כלאים לא נאמר בו.

שאינה זמן חיוב ציצית ונמצא עובר על לא תעשה בעת שאין שם מצות עשה, שחובת הציצית ביום ולא בלילה שנאמר וראיתם אותו בשעת ראייה.

חכמים גזרו שמא יתכסה בציצית בלילה, 'בעת שאין שם מצות עשה'. הכסף משנה טוען שהרמב"ם חולק על התוספות גם בהרחבת ההיתר לנשים. נלמד את דברי הרמב"ם והשגת הראב"ד (ציצית ג, ט):

ונשים ועבדי' שרצו להתעטף בציצית מתעטפים בלא ברכה... השגת הראב"ד: דוקא בציצית שאין בה כלאים.

הכסף משנה טוען שגם הרמב"ם מסכים לדברי הראב"ד (שם):

ומ"ש בתחלה דדוקא בציצית שאין בה כלאים. פשוט הוא ולא הוצרך רבינו לכותבו.

ז. נתבונן עוד בשיטת התוספות. לדעתם, היתר כלאים בציצית אינו מוגבל בהלכות שמגבילות את דין עשה דוחה לא תעשה, והוא נאמר גם כשיכול לקיים את המצוה בלא לעבור על הלאו. הרמב"ן הקשה על כך (יבמות ד):

ויש שסובר דריש לקיש בעלמא איתמר אבל כלאים בציצית לגמרי הותר בסמוכין... ולא נהירא לי דהא מהכא גמרינן לכל התורה דאתי עשה ודחי לא תעשה, ואם כן נימא דאפילו בדאפשר לקיים את שניהם לידיחי דומיא דציצית אלא שמע מינה בציצית נמי אתמר.

מהי קושיית הרמב"ן על דברי התוספות? נסה להתמודד עם שאלתו.

איך יתכן שההיתר של כלאים בציצית רחב יותר מדין עשה דוחה לא תעשה, הרי הוא המקור לדין זה!

ר' אלחנן וסרמן התמודד עם השאלה (קובץ הערות סימן ט):

והנה דעת ר"ת [מנחות מ' ע"ב ד"ה תכלת] דכלאים בציצית הותרה מדאורייתא אפילו במקום שאפשר לקיים שניהם, ועל כרחך צריך לומר דשפיר אפשר ללמוד מהותרה לדחיה... וטעמו של דבר זה נראה, דאפילו נימא דכלאים בציצית הותרה אפילו בלילה ואפילו לנשים, מכל מקום יסוד ההיתר הוא משום המצוה שישנה בהבגד, ואם נפקע חיוב ציצית מהבגד - כגון שנעשה בת ג' כנפות - ודאי חזר איסור כלאים עליו לכולי עלמא, וא"כ מוכח מזה דההיתר הוא רק משום המצוה, ושפיר יש ללמוד מזה דעדל"ת... היכא דההיתר הוא רק מטעם המצוה. ומהיתר כזה אפשר ללמוד לדחיה, דיש בכלל מאתים מנה.

מהי תשובתו של ר' אלחנן וסרמן?

נכון אמנם שהיתר כלאים בציצית הוא היתר שונה, 'הותרה ולא דחוייה'. אך עדיין הוא נובע מהמצוה, שהרי בלי המצוה התורה לא הייתה מתירה את האיסור. ומאחר שהמצוה עומדת במוקד ההיתר המיוחד והרחב, הרי שאפשר ללמוד ממנו היתר מצומצם יותר בשאר המצוות, 'שיש בכלל מאתים מנה'.

התבונן בדברים. מה אתה חושב עליהם? הם קשים לך?

שאלות לסיכום והתבוננות:

- מהן הסוגיות שמהן עולה שהיתר כלאים בציצית מותנה בכך שלא תהיה אפשרות לקיים את המצוה בלא לעבור על האיסור? מאילו סוגיות עולה אחרת? הסוגיות שמהן עולה שההיתר נאמר רק כשאינן אפשרות אחרת: א. היתר כלאים בציצית הוא הרי המקור לדין עשה דוחה לא תעשה. ריש לקיש לימד שעשה דוחה לא תעשה רק כשזו האפשרות היחידה לקיום העשה, ומכאן שגם היתר כלאים בציצית נאמר רק כשזו האפשרות היחידה לקיום המצוה - המקור צריך להיות זהה לדינים שנלמדים ממנו! ב. בדיונה של הגמ' על הטעם לגזרה לא להטיל תכלת בבגדי פשתן, היא מציעה שהטעם הוא החשש לשימוש בתכלת מזויפת, תכלת שהיא בעצם חוט לבן מצמר. היא מסבירה שמותר להטיל בבגד פשתן רק חוטי תכלת מצמר ולא חוטי לבן, שהרי חוטי הלבן יכולים להיות מפשתן והאיסור אינו הכרחי לקיום המצוה. הגמ' אמנם דוחה את הטעם הזה, אך מטעם אחר - בשל היכולת לבדוק את הזיוף, והיא לא חוזרת בה מעצם היסוד. הסוגיה שממנה עולה שההיתר נאמר גם כשיש אפשרות אחרת: דברי שמואל לפיהם 'של פשתן פוטרם בשל צמר' - הרי אפשר להטיל אותם מצמר, וזה לא הכרחי לקיום המצוה, ובכל זאת שמואל התיר להטיל חוטי לבן מפשתן בבגד צמר!
- מהי עמדת רבותינו הראשונים בהיקף ההיתר? הצג את שני המחנות ואת ההשלכות. א. רמב"ם ורשב"א - ההיתר נאמר רק כשאינן אפשרות אחרת לקיום המצוה, חוטי תכלת מצמר בבגדי פשתן. הכסף משנה הסביר ששמואל חולק על ריש לקיש בהיקף דין עשה דוחה לא תעשה, ולדבריו הדחייה קיימת גם כשהיא לא הכרחית וניתן לקיים את העשה בדרכים אחרות, אך הלכה כריש לקיש. ב. תוספות - ההיתר נאמר גם כשיש אפשרויות אחרות לקיום המצוה. היתר כלאים בציצית הוא 'הותרה' ולא 'דחוייה', והוא רחב יותר מדין עשה דוחה לא תעשה. השלכה נוספת של תפיסת התוספות היא החלת ההיתר במצבים שבהם המצוה אינה מתקיימת - כגון בלילה⁶ או באישה.
- והגמ' שאמרה שאסרו להטיל תכלת בבגדי פשתן גזרה שמא יטילו אותה גם בבגדי לילה, עסקה בבגד שלובשים בלילה בלבד, בגד שלא נחשב כלל כציצית.